

Rayisə Savalanzadə⁷⁹
İLYAS ƏFƏNDİYEVİN DRAMATURGIYASINDA QADIN RUHUNUN İNIKASI
(“Mənim günahım” pyesi əsasında)

Poeziyada və daha çox nəsrdə özünü göstərən psixologizmə dramaturgiyamızda da rast gəlirik. 60-cı illərdən başlayaraq bədii ədəbiyyatda psixologizm artıq müəyyən məqamlar və bədii detallar səviyyəsində deyil, bütöv, sistemləşmiş bir vahid şəkildə özünü göstərirdi. Yəni psixologizm artıq dramatik konfliktin, süjetin və kompozisiyanın mahiyyətinə nüfuz edirdi.

Əsasən, İlyas Əfəndiyev yaradıcılığında müşahidə etdiyimiz bu xüsusiyyət B.Vahabzadənin, N.Həsənzadənin, Anar və Elçinin dramaturji yaradıcılığında aparıcı üsluba çevrildi. Əslində, dramaturgiyadakı bu psixoloji ovqat konfliktin xarakterini və istiqamətini müəyyən edən başlıca prinsip kimi nəzəri cəlb edirdi. “Dramaturq həmişə problemin obraza çevrilməsində ziddiyyətin xarakterini formalaşdırın və dramaturji strukturun tərkib hissəsi olan personajlar arasında psixoloji portretlərə xüsusi əhəmiyyət verir. Lakin burada sadəcə qəhrəmanın psixoloji portreti təqdim olunmur, əksinə onun əmək fəaliyyəti, faciəvi günahı üzərində qurulan dramaturji struktur ziddiyyətin xarakterini meydana çıxarır” (4, s. 12).

XX əsr ədəbiyyatına yeni yaradıcılıq xüsusiyyəti, üslubi keyfiyyəti ilə qədəm qoyan İ.Əfəndiyev romantik, sentimental nəsr əsərləri ilə yanaşı insanın ruhunu oxşayan, onu təlatümə gətirən, bədii zövq verən mürəkkəb taleli obrazların səhnə təcəssümünü verən bir-birindən maraqlı pyeslər də yazmışdır. Lirik-romantik üslub sənətkarın fərdi üslubu kimi formalaşmışdır və bu üslubun formalaşması yetkinləşməsində ədibin mövzuları, seçib yaratdığı surətlər də əsas amillər kimi iştirak etmişdir.

İ.Əfəndiyevin bütün dram əsərlərində az və ya çox dərəcədə psixologizm özünü göstərir. Lakin bunların bir qisminə psixologizm birbaşa əsərin mahiyyətini təşkil edir, ideyanın üzə çıxarılmasında əsas vasitə rolunu oynayır. Xüsusilə, 60-70-ci illərdə yazdığı “Sən həmişə mənimləsən, yaxud «Boy çiçəyi»” (1964), “Mənim günahım” (1967), “On manatlıq lüstr” (1973), “Unuda bilmirəm” (1968), “Məhv olmuş gündəliklər” (1969), “Mahni dağlarda qaldı” (1971) kimi pyeslərində psixoloji analiz əsərin mərkəzində durur.

Yazıçı ilk dəfə “Sən həmişə mənimləsən” pyesində əks etdirdiyi lirik-psixoloji üsluba sadıq qalaraq “Mənim günahım” pyesində də əxlaqi problemləri ön plana çəkir, digər əsərlərində olduğu kimi burada da insanların mürəkkəb xarakteri dramaturqu daha çox cəlb edir. Müəllif burada həyatın müxtəlif qatlarından və müxtəlif yaşlarda olan qəhrəmanlarının bir-birinə və özlərinə münasibətdə onların psixoloji xarakterini açır. Psixologizmin dramaturgiyada inikas xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq obrazların daxili aləmini, mənəvi dünyasını, ruhi-psixoloji sarsıntılarını onların monoloq və dialoqlarında, jest və mimikalarında, xatırlamalarında əks etdirir. İ.Əfəndiyev “Mənim günahım” pyesini 1967-ci ildə qələmə almışdır. Pyesin baş qəhrəmanları kasıb bir həyatdan sədrliyə yüksələn Sahib və tanınmış balerina olan həyat yoldaşı Nurcahan olsa da, müəllif eyni zamanda həyatın müxtəlif təbəqələrini təmsil edən Tahir, Ayqız, Xansu, Almurad, Səxavət və s. kimi obrazları da diqqət mərkəzində saxlayır və onların mənəvi aləmini ətraflı təhlil edir.

Sahib gənc yaşlarında çox ağır bir həyat yolu keçmiş, onun ali təhsil almasında Tahirin, Almuradın böyük köməkliyi olmuşdur. Böyük əziyyətlərdən və zəhmətdən sonra o Şəhər Sovetinin sədri vəzifəsinə yüksəlmişdir. Nurcahan isə Azərbaycanın tanınmış balet ulduzudur. Hələ Tahir kasıb bir tələbə ikən Nurcahanı sevmiş, Nurcahan da onun məhəbbətinə qarşılıq vermişdir. “Əsərdəki hadisələr inkişaf edib genişləndikcə konfliktə iki xətt sabitləşir. Biri Sahiblə Nurcahan arasındakı məhəbbət xətti, ər-arvad münasibətləri, digəri isə Sahiblə əliyərilər, yaltaqlar, ikiüzlü demaçoqlar arasındakı mübarizədir” (2, s. 169).

Müəllif Nurcahanı 39 yaşında, gözəl və istedadlı bir balerina kimi tamaşaçı qarşısına çıxarır. Yaşına baxmayaraq istedadından və məşhurluğundan heç nə itirməmişdir. Onun uğurlu balerina həyatı olmuşdur, hələ də vurğunluqla Nurcahanı səhnədə izləməyə gələn həvəskarları vardır. Lakin yaş artdıqca onda sanki bir qorxu yaranır, özünə olan inamını itirir. Sahibin Natəvan ilə söhbətindən aydın olur ki, o, hələ illər əvvəl qərar vermişdir ki, 40 yaşına çatanda sənəti tərk etsin. Çünki o, həmişə onu sevənlərin gözündə gənclik yaşlarındakı kimi gözəl və tərəvətli qalmaq istəyirdi. Müəllif elə ilk səhifələrdən Nurcahanın yaşı ilə bağlı ruhi sarsıntılar keçirdiyini nəzərə çatdırır. Hər dəfə “gənc” sözünü eşidəndə onda sətiraltı mənə axtarır. Əsərdən gətirdiyimiz aşağıdakı istinadda bu daha aydın nəzərə çarpır.

Nurcahan. Mənə birinci dəfə iri ağ güllər gətirdiyin o gecə yadımdadır?

Sahib. Əlbəttə.

Nurcahan. O vaxtdan bəri mən çoxmu dəyişmişəm?

Sahib. Sən həmişə gənc və gözəlsən.

Nurcahan (ə səbi halda). Nə üçün mən özüm haqqında soruşanda sən həmişə mənim gənc olduğumu xüsusilə qeyd edirsən? Məgər, biz bir yaşda deyilikmi?

Sahib. Sən bilirsən ki, mən həmişə görüb hiss etdiyimi söyləyirəm.

Nurcahan (kədərlə). Əlbəttə, əgər mən, doğrudan da, gənc olsaydım, hər dəfə bunu söyləmək sənənin ağılına gəlməzdi. Bir neçə gün sonra mənim 40 yaşım olacaq. Bu, balerina üçün az yaş deyil” (3, s. 278).

Artıq əsərin hələ başlanğıcından görürük ki, Nurcahan bir qadın kimi yaşının artmasından həyəcan keçirir. O, daha dərin məhəbbətə sevdiyi adamın sözünə də inanmır. Çünki artıq şüuraltında əvvəlki kimi gənc və gözəl olmadığını özünə qəbul elətdirib. ər-arvad arasında konflikt Nurcahanın əsas rolda oynadığı “Jizel” tamaşasına Sahibin işlə əlaqədar gedə bilmədiyini gündən başlayır. Bu səhnələrdə artıq Nurcahanın həyəcanı daha da artır. Tamaşanın müvəffəqiyyətlə bitməsindən yaşadığı

⁷⁹ BDU-nun magistrantı

savalanzade98@mail.ru

sevinclə yanaşı, son tamaşası imiş kimi ruhi sarsıntılar da yaşayır, psixologizmin inikası onun xatırlamaları ilə daha da güclənir. (...*Nurcahan xanım qucağı gül dəstələri ilə dolu halda gəlir. O, həyəcanlıdır. O, ayaq üstə dayanaraq gözlərini yumur.*) S a h i b i n s ə s i. Mən üç saatdır ki, qapınızın ağzında dayanıb gözləyirəm... Mən sadə, kimsəsiz bir tələbəyəm. Mən şəhərimizdə ilk açılan bu ağ gülləri sizə hədiyyə götürmüşəm. (*Nurcahan xanım sanki diksinərək gözlərini açır, həyəcanla qucağındakı güllərə baxır. Sonra əsəbi bir hərəkətlə onları stolun üstünə ataraq divana yığılır. Əzilmiş, incimiş halda gözlərini yenə də yumur. O, indi çox yorğun və yaşlı görünür...*) (3, s. 284).

Göründüyü kimi müəllif remarkada qəhrəmanın keçirdiyi qarışıq hissləri hər tərəfli əks etdirir. Nurcahan sevinclidir, ona görə ki, 15 il əvvəl ilk dəfə oynadığı Jizel rolunu yenə oynayıb və elə 15 il əvvəl olduğu kimi yenə də tamaşaçılar tərəfindən çox bəyənilib. Lakin bu ani xoşbəxtlik bir anda kədərlə əvəz olunur. Çünki 15 il əvvəl sevdiyi adam onu görmək üçün üç saat qapı ağzında gözləmişdi. Halbuki indi həmin adam Nurcahanın oynadığı tamaşaya gəlməmişdir. Bunun səbəbi nə idi? Yoxsa daha yaşlanıb, gözəlliyini itirdiyi üçün Sahib ona maraq göstərmirdi, əvvəlki kimi sevmirdi? Belə düşüncələr Nurcahana əzab verir. Sahibin ona söylədiyi komplimentlərə inanmır, hətta acıqlanır və Sahibi də acılayır. Bu hisslər qabardıqca onların münasibətlərini də korlayır.

“Nurcahanın xəyalən, ruhən keçmişə qayıdışı da lirik-romantik qatla yüklənərək özünü təhlil, ətraf aləmi təhlilə müşayiət olunur, keçmişlə indi Nurcahanın qavrayışında ələnərək onda özünü göstərən psixoloji aləmin təşəkkül üsulu kimi meydana çıxır” (5, s. 86).

Bədii obraz kimi Nurcahan olduqca ziddiyyətli xarakterə malikdir. Belə ki, o, bir tərəfdən ərini tərifləyir, onu necə dərin məhəbbətlə sevdiyini deyir, (“...sənin alicənablığına, mərdliyinə heç bir zaman mənim şübhəm olmamışdır... Mən yaramaz, nalayiq sözlər danışdığımı bilirəm... Sənin gözlərin hər şeyi mənə elə aydın, elə səmimi söyləyir ki, heç bir məlun şübhə onların qarşısında dayana bilməz...”), digər tərəfdən isə əri günahsız olduğu halda ona acıqlanır, təhqir edir (“Yalan deyirsən! İkiüzlülük edirsən...// ...Yoxsa, bu təmiz mələk baxışların arxasında rəzil bir ikiüzlülük gizlənməmişdir?!// Nankor! Alçaq!”)

Nurcahan əvvəlki gənclik tərəvətini itirdiyini duyduqca Sahibin ona olan sevgisinə şübhə yaranır, özünə də, Sahibə də olan inamını itirir. O, gənclik çağlarındakı kimi şiddətli sevilmək istəyir. Sahib onu təbii və səmimi duyğularla sevsə də, məhəbbətinə cavab versə də, bu onu təmin etmir. Bu inamsızlıq getdikcə onda zərərli bir qısqanclığa çevrilir. Əvvəllər kölgə kimi ondan ayrılmayan bu adamın indi Ayqıza bir stəkan su almasını ondan uzaqlaşması kimi qəbul edir. Lakin o, bütün bu qorxularını içində saxlamır, Sahibə də etiraf edir.

“N u r c a h a n. (*birdən kəskin bir hərəkətlə onun (red.Sahibin) əlini tutub üzünə yapışdıraraq*) Mən yaramaz-nalayiq sözlər danışdığımı bilirəm. (*Pauza*) Mən dənizdə batan o günəş kimi qürub etmək istəmirəm. O, səhər yenə qayıdacaqdır. Mən... Mənim gəncliyim, rəqslərim isə bir də heç bir zaman qayıtmayacaqdır. Bir zaman tamaşaçıların susmaq bilməyən alqışları məni qanadlandırıb göyün yeddinci qatına qaldırır... Mənə elə gəlirdi ki, əfsanələrdə deyilən mələklər həqiqətdə var olsaydılar, mənim səadətimə qiptə edərdilər. Lakin indi... İndi guruldayan alqış sədaları məni dəhşətə salır. Sanki on doqquz-iyirmi yaşlarımda məni xoşbəxt eləyən bu sevinc, bu heyrət nidaları indi məni əbədi bir heçliyə, bir qaranlığa yola salırlar...” (3, s. 303).

Nurcahanın qorxuları artıq tamaşaçıya tam mənası ilə aydın olur. Onu nələr qorxudur? Bir də geri qayıtmayacaq gəncliyi, gənclik, gözəllik və rəqslərinin birlikdə təzahür tapdığı o bənzərsiz istedadı... Bir zamanlar sədasından qanadlanıb göyə uçduğu bu alqış səsləri indi onu vahiməyə salır. Çünki bu alqış səsləri onun üçün son alqış səsləri ola bilərdi. Hər an bir də bu alqışları eşitməmək qorxusu onu dəhşətə gətirir. Qadın qayğı istər, sevilmək istər, ətrafın ona qiptə etməsini istər. Lakin yaş artıqca sanki o, diqqət mərkəzindən kənar qalır və bir zaman həminin gözü üzərində olan bu qadın yalnızlığa tərks edilmiş hissədir. Əgər əvvəllər onu sənət və gözəlliyinə görə tərifləyirdilərsə, indi hamıdan əvvəl sevdiyi adam onu sənətinin gözəlliyinə görə tərifləyir. Bu da Nurcahanın qadın ruhunu incidir, əsəbiləşdirir.

“N u r c a h a n. (*qışqırır*) Mən sənətdən danışmıram. (*Pauza. Birdən-birə taqətsiz yavaş bir səslə*) Mən öz məhəbbətimin yalqızlığından, ümitsizliyindən dəhşətə gələn bir qadın haqqında danışmıram. (*Hirsələnir*) Sən isə hər dəfə bu barədə söhbət düşəndə öz əsl duyğularını gizlətmək üçün onun sənətini tərifləməyə başlayırsan. Guya sən bilmirsən ki, illər keçdikcə, hər şey kimi, bu sənət də ona «əlvəda» deyir?” (3, s. 304).

Nurcahan sanki bir ikilik içərisindədir. Birinci Nurcahan ərini dərin məhəbbətlə sevir, ərinin sözlərinə, təmizliyinə inanır, onunla gələcək xoş günlər haqqında xəyallar qurursa, bir anda sanki ikinci Nurcahan peyda olur. Aqressiv, qısqanc, kobud danışan, ərinin hər xoş sözündə başqa mənalar axtaran, onu acılayan bir qadın tamaşaçının gözü qarşısında canlanır. Pyesin sonuna kimi Nurcahanın daxilindəki bu ikilik bir-birinə qarşı mübarizə aparır. Onun daxilindəki bu mənfilik bəzən o qədər şiddətlənir ki, artıq ağır təhqirə keçir. Bir zamanlar kasıb bir tələbənin məhəbbətinə qarşılıq verən bu qadın indi həminin Sahibin “quyusunu qazmağa” çalışdığı bir vaxtda onun yanında olub dəstək olacağına özü də onu təhqir edib alçaqdır.

“N u r c a h a n. (*gülümsəyir*) Sən mənim haqqında ölüm məhkum olmuş bir adam kimi danışsən... Elə bilirəm ki, mən səni Ayqıza qısqanıram? Qətiyyə! Ayqız gözlərini yenidən açıb dünyaya baxan bir çiçəkdir... Onun bəlkə də sənin yirtici niyyətindən xəbəri yoxdur. // (*Qışqırır*) Bəsdır! Nankor! Alçaq! Mən sənin üçün yalnız bir qadın olmamışam! Sən mənə rast gələndə əynində bir dəst tuman-köynəyin yox idi! Aferist!// İndi sədr olmusan... Böyüklərlə oturub-durursan. İndi sənə Ayqız kimi on doqquz yaşında gözəl lazımdır. Nurcahan köhnəlmişdir. Nurcahan sənə lazım deyil. Nurcahan qocalıb. Nurcahan səhnədən gedir. Nurcahanın günəşi batır... (*Halı xarablaşır və divana yığılır...*) (3, s. 315).

Gördüyümüz kimi pyesin əvvəlindən sonunadək Nurcahanın mənəvi sarsıntılarına, psixoloji hallarına, içindəki bu ikiliyə səbəb eyni qorxudur. Qocalmaq, səhnədən getmək və tərks edilmək qorxusu. Onun ruhu bu qorxu altında əzilib. Qorxu bir anda onun bütün hissləri üzərində hakim olur. Henri Devid Toronun da dediyi kimi “Heç bir şey qorxudan daha qorxunc

deyildir". Sonda bu qorxunun onların münasibətinə necə zərbə vurduğunu, sevdiyi adamı necə incitdiyini, yalançı, ikiüzlü insanların əsl simasını gördükdə sanki ayılır. Düzdür, bu qorxuya qalib gəlib sənətini davam etdirmir. Amma özünə yeni bir yol çıxır. Teatrı tərk edir. Komissiyanın iclasında hamının gözlədiyinin əksinə Sahibi müdafiə edir. Onun gələcəkdəki uğurlu fəaliyyətinə mane olmamaq üçün Sahibdən ayrılıb Kiyevə uçar. Geridə isə sadəcə gənclik və gözəlliyini qoymaq istəyir.

"N u r c a h a n. O, "Qu quşu"nun son mahnısı idi, Sahib. Mən onun gözəlliyini məhv etmək istəmirəm. Mən vaxtilə canımdan artıq sevdiyim gənc qəhrəmanları öz tamaşaçılarımın gözləri qarşısında qocaltmaq istəmirəm. Bu mənim üçün hər şeydən ağır oldı; mən istəyirəm ki, tamaşaçılarımın coşğun alqış nidaları adı bir hörmətə, soyuq bir nəzakətə çevrilməsin!.." (3, s. 328).

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva L. Müasir dramaturgiyada psixologizm // Dil və ədəbiyyat. 2014, №3, s. 146-148
2. Əfəndiyev Ə. İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2000, 310 s.
3. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərləri. 7 cildə. 2-ci cild. Bakı: Çinar-Çap, 2002, 472 s.
4. Əzimova T. Ananın pyeslərində psixologizm // Filologiya məsələləri. 2019, №4, s. 238-242
5. Fərzəyev X.T. Müasir Azərbaycan Dramaturgiyasında psixologizm problemi (İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı əsasında): fil.e.ü.f.dok. ...dis. Bakı, 2015, 163 s.
6. Qarayev Y. İlyas əfəndiyev. Bakı, 1987, 56 s.
7. Məmmədova T. İlyas Əfəndiyevin nəsrində bədii psixologizm. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 160 s.
8. http://genderi.org/pars_docs/refs/53/52751/52751.pdf

Açar sözlər: İ.Əfəndiyev, "Mənim günahım", psixologizm, qadın, gənclik, gözəllik, qorxu, balerina

Keywords: I.Efendiyev, "My Sin", psychologism, female, youth, beauty, fear, ballerina

Ключевые слова: И.Эфендиев, «Моя грех», психологизма, женщина, молодежь, красота, страх, балерина

İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasında qadın ruhunun inikası ("Mənim günahım" pyesi əsasında)

Xülasə

Dramaturgiyada lirik-psixoloji üslubun banisi kimi tanınan İlyas Əfəndiyev "Mənim günahım" pyesində də bu dəst-xətti davam etdirir. Pyesdə qadın ruhu psixoloji təhlilə cəlb edilir. Dramaturgiyada psixologizmin inikas üsullarına xas olaraq Nürcahanın mənəvi-ruhi sarsıntıları onun monoloq və dialoqlarında, jest, mimika və xatırlamalarında əks olunur. Gənclik və gözəlliyinin itməsi ilə sənətinin məhv olması qorxusu onu bir an olsun tərk etmir.

The reflection of the female spirit in Ilyas Afandiyev's dramaturgy (based on the play "My Sin")

Summary

Ilyas Afandiyev, known as the founder of the lyrical-psychological style in dramaturgy, continues this line in the play "My Sin". In the play, the female soul is involved in psychological analysis. In drama, the methods of reflection of psychology, Nurjahan's moral shocks are reflected in her monologues and dialogues, gestures, facial expressions and memories. The fear of losing her art with the loss of her youth and beauty does not leave her for a moment.

Воплощение женского духа в драматургии Ильяс Эфендиева (по пьесе «Мой грех»)

Резюме

Ильяс Эфендиев, известный как основоположник лирико-психологического стиля в драматургии, продолжает эту линию в спектакле «Мой грех». В спектакле женская душа задействована в психологическом анализе. В драматургии эмоциональные потрясения Нурджахана отражаются в его монологах и диалогах, жестах, мимике и воспоминаниях. Страх потерять свое искусство с потерей молодости и красоты не покидает его ни на мгновение

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova